SCHOOL AND STUDY IN THE HISTORICAL BANAT

1864-1918

Ionela Simona Angheloni

PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: The Pedagogical-Theological Institutes in Caransebes and Arad set up in the nineteenth century played a major role in the evolution of book science. At the same time, in 1868, by law no. 68, the Hungarian authorities imposed compulsory school attendance by all citizens of the Austro-Hungarian dualist monarchy. The law provided that all children aged 6 to 12 years should attend primary school.

Keywords: Timisoara, Historical Banat, School, Theology, Social.

1. Educaţie şi confesionalism la cumpăna celor două secole (XIX-XX)

Un element negativ l-a reprezentat lipsa manualelor şcolare. O serie de lucrări au fost tipărite la începutul secolului al XX-lea. Din păcate, nu puţine dintre ele au fost denunţate ca plagiat, aşa cum au fost cărţile întocmite de profesorii Petru Barbu[1] şi Iosif Iuliu Olariu[2].

Şcolile confesionale ortodoxe îşi recrutau cadrele didactice din preparandiile situate în Arad şi Caransebeş. Aradul, cu toate că nu făcea parte din Banatul istoric, era localitatea de reşedinţă a unei episcopii ortodoxe care îşi întindea jurisdicţia canonică asupra jumătăţii de vest a Banatului.

La 6 noiembrie 1812 s-au deschis cursurile Preparandiei din Arad. Dacă în primul an de învăţământ, cursurile durau cinci luni, anul următor s-au extins cu încă zece luni. Începând cu anul şcolar 1815-1816, cursurile preparandiei s-au ridicat la durata de doi ani. Durata studiilor va rămâne la doi ani mai bine de jumătate de veac, până în 1876-1877, când o nouă reformă educaţională ridică la trei numărul anilor de studiu.

Un rol însemnat în dezvoltarea sistemului educaţional arădean l-a avut episcopul Ioan Meţianu al Aradului (1874-1898). Prelatul a pus în practică propria viziune didactică şi educaţională pentru a avea o instituţie puternică şi absolvenţi bine pregătiţi. Astfel, face demersurile necesare pentru fuziunea Preparandiei şi a Institutului Teologic Ortodox (fondat în anul 1822)[3].

---

[1] Alin Cristian Scridon, *Constatările ziarului caransebeşan „Renaşterea" de la începutul secolului al XX-lea, cu privire la cercetarea ştiinţifică noutestamentară occidentală reflectată în opera teologului Petru Barbu* în *Quaestiones Romanicae, Colocviul internaţional Romania între interculturalitate şi identitate: spaţii romanice europene şi extraeuropene*, ediţia a III-a, 3-4.10.2014; Nr. III/2, Editura Jate Press, Szeged, Ungaria, Editura Universităţii de Vest din Timişoara, 2015, pp. 786-794,

[2] Vasile Popeangă, Eduard Găvănescu, Victor Ţârcovnicu, *Preparandia din Arad*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1964, p. 15.

[3] Pavel Vesa, *Învăţământul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei, Deva, 2013, p. 75.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

Primul regulament al noii instituţii arădene, *Institutul Pedagogic-Teologic*, a fost redactat în anul 1877 din iniţiativa lui Nicolae Oncu, deputat în Sinodul Eparhial[4]. Un regulament provizoriu este întocmit şi în anul 1883[5]. Apoi, după mutarea cursurilor într-o clădire modernă, episcopul Ioan Meţianu în conferinţa profesorală din 4/16 noiembrie 1886, desemnează o comisie care să întocmească un nou regulament, intitulat *Regulament pentru Institutul pedagogic-teologic român ortodox din Arad*. Acesta rămâne în vigoare până în anul 1901-1902.

Viitorul episcop din Oradea, Roman Ciorogariu în calitate de director al Institutului Pedagogic-Teologic (1901-1917), propune uniformizarea planurilor de învăţământ pentru institutele pedagogico-teologice din întreaga mitropolie. Este vorba de institutele de la Arad, Caransebeş şi Sibiu. Aşadar, milita pentru o organizare unitară a şcolilor ortodoxe din Mitropolia Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului. Institutul pedagogic-teologic de la Arad a fost coordonat de personalităţi marcante ale vremii: Ioan Rusu (1876-1881); Vasile Mangra (1881-1882); Constantin Gurban (1883-1884); Paul Tempea (1884-1885); Iosif Goldiş (1885-1886); Augustin Hamsea (1887-1901); Roman Ciorogariu (1901-1917); Iosif Iuliu Olariu (1917-1918); Teodor Botiş (1918-1927)[6].

La Preparandia din Arad au predat cadre didactice recunoscute peste hotare şi peste veacuri: Dimitrie Ţichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Iosif Iorgovici, Alexandru Gavra, Atanasie Şandor, Lazăr Petrovici, Ion Mihuţ, Gheorghe Vuia, Petre Pipoş, Ion Vidu, Teodor Ceontea, Ion Petranu etc[7].

În estul Banatului istoric activa preparandia caransebeşană. Chiar de la venirea episcopului Ioan Popasu la Caransebeş (1865), s-a dorit înfiinţarea unui Institut Pedagogic, însă datorită neajunsurilor materiale, acest deziderat a fost atins abia în anul 1876. Şcoala debutează la 13 septembrie 1876, cu 27 cursanţi[8]. La început au fost patru cadre didactice: Ioan Nemoianu, Ioan Ionaş, Filip Adam, Emanuel Nejedly. Firesc, inventarul era modest: trei săli de clasă, mobilierul şi rechizitele elementare[9].

Pavel Jumanca, un absolvent al Institutului Pedagogic din Caransebeş la începutul secolului al XX-lea, ne face o incursiune în patrimoniul instituţiei: „Institutul Pedagogic, ctitorie a fericitului episcop Ioan Popasu, nu era propriu-zis o creaţie nouă, ci mai mult o restaurare a vechii «şcoale de dăscălie», despre care ne grăiesc scrisori vechi, încă de la anul 1583. Împreună cu Institutul Teologic, era găzduit în vechea reşedinţă episcopească, rămasă din vremuri uitate, cu sale mici şi întunecoase. S-au mutat apoi, în anul 1891, în noul edificiu, zidit pe locul unde se afla mai înainte Fabrica de Bere şi restaurantul Homelka. Avea la parter două magazine, un pantofar şi un ceasornicar şi edificiul poştal, iar la etaj erau, şcolile. Două cursuri de pedagogie erau adăpostite la etaj, alături de cele trei cursuri teologice, îndeajuns de luminoase şi spaţioase, iar celelalte două, în curte: o săliţă mică, cu două ferestre scunde, spre curte şi a doua mai mărişoară, cu ferestrele spre străduţe laterale, care purta numele de «cursul molărit», pereţii răi, păstrând o zugrăveală înnegrită de vremi, făcută de vreun chiriaş din zilele de mult uitate. În acele săli, cu bănci lungi şi vechi, care fuseseră cândva vopsite, scrijelite cu briceagul, de atâtea rânduri de şcolari, - ce făceau carte... carte românească... ce făureau suflete curate... suflete tari... suflete româneşti... ce pregăteau oameni şi români... chemaţi să călăuzească destinele neamului, de-a lungul şi de-a latul Banatului,

[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*, p. 76.
[6] *Ibidem*, pp. 79-85.
[7] Vasile Popeangă, Eduard Găvănescu, Victor Ţârcovnicu, *Op. cit.*, pp. 23-182.
[8] Alin Cristian Scridon, *Şcoala noutestamentară din Banatul istoric. 1867-1918. Mentalităţi. Repere exegetice bănăţene. Interacţiuni istorice, socio-culturale şi confesionale*, Editura Jate Press, Szeged, Ungaria, 2017, p. 62.
[9] Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Şcoala. Educaţia*, Vol. 3, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2008, p. 268.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

spre rosturile cele naţionale. În casele sebeşenilor mai cu cuprins gospodăresc sau mai săraci, la câte o bătrână, stăteau în gazdă, îngrămădiţi câte 3-4, mai mulţi chiar, într-o cămăruţă, iarna făcându-şi lecţiile la slaba lumină a lămpii cu petrol, atârnată de cârligul atârnat de meşter la grindă, sau la câte-o lumânare de seu – fabricaţie proprie – pusă în gura unei sticle sau lipită în buza unei oale, - iar din primăvară, până târziu în toamnă, la umbra gardurilor de pe Valea Potocului, pe sub Dealul Crucii, printre aninii din Şpron sau în răcoarea Teiuşului. Dormeau pe unde puteau. Iarna, se îngrămădeau în paturi, pe scaunele lungi sau pe jos, pe câte o mână de paie sau saltea umplută cu foi de cucuruz, adus de acasă. Primăvara şi toamna, erau în largul lor, Dormeau în podurile de fân, în paiele din şopron sau din grindină, în târnaţul casei. De ale mâncării îşi aduceau de acasă, ce se găseşte în casa săteanului: făină de grâu sau de cucuruz, fasole, cartofi, curechi, câte un mălai mare, copt în vatră, sub ţăst, brânză, slănină, lapte. Mămăliga şi-o făceau singuri, baba le pregătea celelalte mâncări. Se ortăceau şi mâncau împreună. Din când în când, din făina adusă de acasă mai făceau găluşte şi tărhană. Pentru toată găzduirea şi osteneala, plăteau câte un florin sau doi, dar şi aceştia, cu greu scoşi din punga săracă a celor de acasă”[10].

Desigur că aceste neajunsuri materiale erau compensate de cadrele didactice care predau cu dăruire generaţiilor de tineri bănăţeni. Unul dintre aceştia a fost profesorul Patriciu Dragalina: „Ce minunată şi caldă atmosferă am găsit la Institutul Pedagogic! (...) Pe vremea noastră, director al şcolii era profesorul Patriciu Dragalina, om în puterea vârstei, aplecat de spate şi gros. Purta *kaiser bast*, un fel de favoriţi mari, rămăşiţă de modă veche, care se întâlnea la numeroşi ofiţeri şi la atâţia ţărani ai satelor de munte. Era barba pe care o purta şi Împăratul Franţ Iosef. Om serios, puţin comunicativ, urâcios chiar, bun de suflet şi milos cu cei ajunşi la necazuri. Se interesa de toţi elevii institutului său, de viaţa lor morală şi de posibilităţile lor materiale şi intervenea ori de câte ori era de trebuinţă, ca să-l ridice pe elev din necaz să-l scoată la drumul drept. Ne preda matematica şi geografia. Lecţiile sale erau uşoare şi limpezi. Se lucra practic. La matematică, rezolva o seamă de probleme în faţa noastră, chema câte un elev la tablă şi-l călăuzea să lucreze singur... din exemplu scotea, pe care ne-o da s-o învăţăm de-a rostul. La geografie, folosea desenul. De asemenea, cu creta pe tablă, configuraţia suprafaţei ce ni se preda, ţară sau continent, în linii simple, şi lucram şi noi împreună cu el, pe caietele noastre. Ne repeta apoi lecţia pe hartă. Aveam mult respect faţă de dânsul, ne feream să facem abateri de la rânduielile disciplinare ale şcolii, că erau grele vorbele sale de ocară. În acelaşi timp, însă, îl iubeam. Simţeam, prin instinct, bunătatea sa ocrotitoare pentru noi. Înţelegeam noi că ne voia binele şi ne sileam să nu-l supărăm cu nimic”[11].

Academicianul Enea Hodoş a îmbogăţit elita profesorilor şcolii institutului din Caransebeş: „Profesorul Enea Hodoş era un om îndeajuns de înalt, zvelt, negricios şi miop. Purta *ţvicări,* prin care ne sfredelea cu privirea. Era scurt la vorbă, vorbea încet, aproape şoptind. Trebuia să fim foarte atenţi, ca să-l putem auzi. Când intra în casă, stătea lângă catedră până rostea unul rugăciunea. Schiţa cu o mişcare directă semnul crucii. Şi rostea cuvântul *şedeţi,* care se auzea *şeţi* abia şoptit. Om de frumoase cunoştinţe, iscusit mânuitor al condeiului avea numeroase publicaţii de mare preţ, care îi câştigaseră titlul de *membru corespondent al Academiei Române*. Nu iubea parăzile, ducea o viaţă simplă. **Am putea zice că trăia numai pentru carte (s.n.)**. Era împotriva titlurilor prea pompoase. Pentru civili, nu avea decât titlul *Domnule!*, iar pentru preoţi*, Părinte*”[12].

În anul 1905, conducerea Episcopiei Caransebeşului, îi va desface contractul de muncă întrucât şi-a permis să publice câteva materiale care ironizau activitatea intelectuală a clerului.

[10] Pavel Jumanca *Amintiri. Anii tinereţii*, cuvânt înainte de Nicolae Bocşan, studiu introductiv, note şi îngrijire de Laurenţiu Ovidiu Roşu, Editura David Press Print, Timişoara, 2011, pp. 27-29.
[11] *Ibidem,* pp. 30-31.
[12] *Ibidem,* pp. 31-32.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

După plecarea la Sibiu a lui Enea Hodoş, catedra este ocupată de dr. Ilie Minea „om cu frumoasă pregătire, cu strălucite titluri universitare (...)”[13].

Dar, *portofoliul* cadrelor didactice nu s-a oprit la elementele menţionate mai sus. Un profesor bine pregătit a fost şi Iosif Bălan, aşa cum atestă inspectorul general şcolar, Pavel Jumanca: „Profesorul Iosif Bălan era un om de-o mare capacitate intelectuală. Studiase filologia la Universitatea din Budapesta, dar nu-şi putuse termina studiile din pricina sărăciei. Tatăl său, biet învăţător de sat, n-a mai avut de unde-i acoperi cheltuielile. Şi atunci, Episcopul Popasu l-a trimis, pe cheltuiala eparhiei şi a sa personală, la Academia de Agricultură din Magyar Üvár şi, luându-şi diploma, vine profesor de agricultură şi ştiinţe naturale la Institutul Pedagogic şi cel Teologic din Caransebeş. Profesorul Iosif Bălan cunoştea o mulţime de limbi străine. Vorbea perfect limbile germană, maghiară şi sârbă, cunoştea foarte bine limba latină, slava veche, franceza, engleza şi toate limbile slave”[14].

Pe ramura teologică, în cadrul Institutului Pedagogic din Caransebeş, activau de asemenea profesori care şi-au lăsat amprenta în bibliografia de profil a vremii. Unul dintre ei a fost Petru Ionescu[15], absolvent al studiilor teologice, dar şi a Facultăţii de Filozofie. S-a remarcat prin cercetarea întreprinsă în cadrul studiilor doctorale pe care le-a absolvit[16]. Dr. Petru Barbu[17] era titular la disciplinele biblice din cadrul Institutului Teologic, însă preda şi la Pedagogie disciplina *Religie*[18].

La disciplina muzică au predat: Gheorghe Petrescu, Nichi Popoviciu şi Antoniu Sequens. Fiecare au adus un aport substanţial la dezvoltarea elementului artistic muzical în rândul elevilor din cadrul Institutului Pedagogic caransebeşan[19].

Institutul Pedagogic din Caransebeş de la începutul secolului trecut rămâne în memoria absolvenţilor ca o veritabilă *Alma mater*: „La Institutul nostru Pedagogic domnea o atmosferă caldă, familială. Te simţeai ca acasă, între părinţi şi fraţi. Profesorii, neduşmăniţi între ei în frământările sociale, ştiau să fie buni colaboratori şi cinstiţi muncitori în creşterea generaţiilor de preoţi şi învăţători, cu o chemare aşa de însemnată în viaţa şi progresul satelor noastre”[20].

2. Obligativitatea şcolarizării bănăţenilor la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea

[13] *Ibidem*, p. 61.
[14] *Ibidem*, p. 38.
[15] Fiul preotului din Iaz (Caraş-Severin). A urmat facultatea de Filozofie, dar şi de Teologie. Doctoratul în teologie îl susţine la universitatea cernăuţeană. Nu reuşete ocuparea unui post de protopop în Episcopia Caransebeşului, însă este cooptat pe postul de director în cadrul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice din Budapesta. Vezi Pavel Jumanca, *op. cit.*, pp. 46-47.
[16] Pavel Jumanca, *op. cit.*, p. 46.
[17] S-a născut în localitatea Lugoj la 7 mai 1864 într-o familie de meseriaşi. Lazăr Barbu, tatăl lui Petru, a fost verişor cu Coriolan Brediceanu. După frecventarea şcolii confesionale din Lugoj, urmează şcoala maghiară din localitate, apoi liceul la Beiuş, Blaj şi Braşov. La Braşov promovează examenul de maturitate (bacalaureat). Teologia o urmează la Cernăuţi. Tot acolo finalizează cursurile doctorale, fiind declarat doctor în Teologie în anul 1891. Se specializează la Universităţile din Germania şi Austria. Este numit profesor la Institutul Teologic din Caransebeş în anul 1892. La 30 aprilie 1911, la 47 de ani îi este desfăcut contractual de muncă pe motive politice, sub influenţa auorităţilor maghiare. După 1918 este numit director la Academia Teologică din Caransebeş până în anul 1937, când se pensionează la 73 de ani. Vezi Alin Cristian Scridon, *Theologians from Banat at Cernauti University end nineteenth century and early twentieth century. A Biblical Perspective*, în Communication, context, interdisciplinarity, 3rd edition, Tg-Mureş, 23-24 october, 2014, „Petru Maior” University, pp. 261-268 (http://www.upm.ro/cci3/CCI-03/CCI%2003%20-%20History.pdf)
[18] Pavel Jumanca, *op. cit.*, p. 47.
[19] *Ibidem*, p. 49, 54, 55.
[20] *Ibidem*, p. 61.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

Pentru înţelegerea realităţilor educaţionale de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, vom menţiona un aspect important şi anume obligativitatea şcolarizării prin legile emise.

Încă din anul 1868, prin legea nr. 68, autorităţile maghiare impuneau obligativitatea frecventării şcolii de către toţi cetăţenii monarhiei dualiste austo-ungare. Legea evocată prevedea ca toţi copiii cu vârste între 6 şi 12 ani să urmeze şcoala poporală primară zilnică, iar apoi între 12 şi 15 ani şcoala de repetiţie[21]. Desigur erau scutiţi doar cei care, datorită bolilor, nu puteau să facă efortul intelectaual şi/sau fizic de a audia prelegerile dascălilor.

Pentru a vitaliza sistemul educaţional au fost impuse şi o serie de sancţiuni părinţilor care încercau să evite trimiterea copiilor la şcoală. Era cunoscut faptul că, în acele timpuri copiii aveau sarcini de muncă fizică în gospodăriile părinţilor (familiei). Aşadar, această tendinţă era cunoscută de autorităţi şi de aceea erau stipulate amenzi care mergeau până la plata a 8 coroane şi retragerea dreptului de creştere[22]. Aceste prevederi legislative au provocat anumite nemulţumiri în rândul ţăranilor bănăţeni. „În primul deceniu şi jumătate după instaurarea regimului dualist austo-ungar, gospodăriile rurale bănăţene s-au confruntat cu mari dificultăţi provocate de epidemii grave, care au secerat numeroase vieţi, de anii cu recolte agricole foarte slabe, de efectele crizei economice, care le-au secătuit potenţialul economic”[23]. „Dificultăţile de care se loveau un mare număr de familii sărace a generat mentalitatea folosirii copiilor de la vârste fragede în efectuarea unor activităţi din gospodărie, cu consecinţe negative în frecventarea instituţiei de învăţământ”[24].

Totuşi, legea din 1868 avea şi aspecte pozitive pentru familiile cărora forţa de muncă a copiilor constituia un ajutor consistent. De pildă, anul şcolar era structurat în funcţie activităţile lucrative de la sate: şcoala debuta la 1 octombrie şi se încheia la 31 mai. Un alt aspect pozitiv l-a constituit, articolul din lege care stipula posibilitatea scutirii de la ore a elevilor care paricipau la munci agricole, însă pentru o perioadă limitată de timp[25]. În legea sancţionată în anul 1878 au fost inserate o serie de elemente noi, care priveau posibilitatea absentării de la cursuri a elevilor: boala unui membru din familie; cazuri de sărbătoare; lipsa vestimentaţiei adecvate ş.a.m.d[26].

Documentele vremii atestă pentru anul şcolar 1913-1914, că un număr de 3135 elevi din grupa de copii 6-12 ani au frecventat şcoala în cadrul inspectoratului şcolar Timişoara. Cei 3135 elevi corespund unui procentaj de 75,1% din totalul şcolarilor înscrişi să urmeze instituţia de învăţământ[27].

Referindu-ne în special la localitatea Timişoara, frecventarea şcolii era superioară faţă de comunele din imprejurimi. Acest adevăr este atestat în **Tabelul nr. 1**[28].

Tabelul nr. 1. Numărul elevilor care au frecventat şcoala din Timişoara la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea.

[21] „Educatorul”, Oraviţa, V, 1913, nr. 9-10, octombrie, p. 171.
[22] Angela Rotaru-Dumitrescu, *Evoluţia frecvenţei şcolare a elevilor în cadrul instituţiilor de învăţământ confesionale româneşti la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX în Banat*, în „Biserică şi Comunitate în Banat şi Transilvania”, vol. 1, Editura Marineasa, Timişoara, 2007, pp. 81-92.
[23] Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 388.
[24] *Ibidem*, p. 390.
[25] *Ibidem*, pp. 382-383.
[26] *Ibidem*, p. 384.
[27] Vasile Popeangă, *Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p. 152.
[28] Calculat pe baza informaţiilor regăsite în Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Şcoala. Educaţia...*, p. 407.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

Anul	Populaţia de vârstă cuprinsă între 6-15 ani din Timişoara	Populaţia de vârstă cuprinsă între 6-15 ani din Timişoara care frecventează şcoala	% frecventare
1892	6942	6882	99,1
1895	7210	6496	90,1
1897	7814	7409	94,8
1900	8009	8560	106,9
1903	8833	8259	93,5
1905	7400	6877	92,9
1910	10955	10870	99,2

În anul 1900 este înregistrată cifra 106,9 %, ceea ce este imposibil matematic, însă se explică prin întemeierea de numeroase familii care erau atrase de posiblităţile lucrative din capitala Banatului. Astfel, între data recensământului populaţiei efectuat de autorităţi şi data recensământului şcolarilor există un decalaj temporar, fapt ce explică procentajul peste 100% din anul menţionat.

Cultura etnografică a fost promovată de acei tineri sau mai puţini tineri care ştiau să scrie şi să citească. Dintre aceştia s-au ridicat autodidacţi performanţi: plugari condeieri, scriitori ţărani, care au pus bazele gazetăriei rurale, ceea ce va reprezenta „descoperirea Banatului" de către călătorii străini în secolele XVIII şi XIX, dar (şi mai uluiţi) de mari intelectuali români de după 1919: Nicolae Iorga, George Enescu, Lucian Blaga, George Călinescu, Camil Petrescu[29].

Un tablou cuprinzător de ne este oferit de numărul copiilor din Banatul istoric şi numărul celor care frecventau şcoala, aşa cum este dezvăluit în **Tabelul nr. 2**[30].

Tabelul nr. 2. Numărul copiilor din Banatul istoric şi procentul frecventării şcolii

Indicatori	Anul						
	1892	**1895**	**1897**	**1900**	**1903**	**1905**	**1910**
Nr. copii între 6-15 ani	256477	276324	266193	255896	257803	268749	272287
Au frecventat şcoala	202551	228972	213699	206071	217534	217334	242955
% de frecvenţă	79,0	82,9	80,3	80,5	84,7	81,0	89,2

Cele consemnate mai sus atestă un adevăr: la începutul secolului al XX-lea în Banatul istoric peste 80 % dintre copiii cu vârsta între 6 şi 15 ani au cercetat şi urmat şcoala. Acest demers instituţional, chiar dacă urmărea un scop – acela de a maghiariza populaţia – totuşi, din rândul acestor tineri s-au ridicat creatori veritabili ai vieţii culturale autentic româneşti. Fără ştiinţa de carte, posibilitatea formării unei elite culturale în lumea satului era practic nulă.

[29] Vezi Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului. Istoria culturii bănăţene*, Editura Timpul, Reşiţa, 1994.
[30] Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 408.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

Un număr însemnat de elevi au urmat şcolile poporale, socotite a fi adevărate pepiniere a educaţiei şi culturii generale. Conform documentelor păstrate de autorităţile maghiare, la începutul secolului trecut, în fiecare an la nivelul Banatului istoric erau înscrişi peste 150.000 elevi[31].

O altă serie de şcoli, apărute în Banatul istoric datorită progresului economic de la cumpăna celor două secole, au fost cele Profesionale. Şcolile Profesionale urmăreau instruirea tinerilor în diferite ramuri meşteşugăreşti. **Tabelul nr. 3** prezintă numărul tinerilor înscrişi în această formă educaţională[32].

Tabelul nr. 3. Numărul elevilor din Banatul istoric înscrişi la şcolile profesionale

Anul	Numărul elevilor din Banatul istoric înscrişi în şcoli cu specializare în:		
	Agricultură	Industrie şi Comerţ	Arte şi Meserii
1892	78	5266	0
1894	78	5266	0
1895	78	6010	0
1896	85	5483	47
1897	82	6817	67
1898	76	6795	49
1899	82	6626	49
1900	80	7090	20
1902	95	7069	0
1903	97	7145	0
1905	94	578	0
1907	100	717	0
1908	100	626	136
1910	110	702	125
1912	113	799	206

Şcolile Profesionale de la începutul secolului al XX-lea au adus contribuţii şi ele în ceea ce priveşte ridicarea gradului de educare/şcolarizare a populaţiei bănăţene. Începând cu anul şcolar 1904/1905, şcolile de acest tip au fost diminuate. În scena publică vor apărea şcolile de ucenici, care în Banatul istoric s-au ridicat la cifra 47 şi unde au predat 258 cadre didactice[33].

Cei peste 6000 elevi şcolarizaţi în aceste tipuri de instituţii de învăţământ aveau un rol însemnat în pregătirea forţei de muncă. Este evident că accentul se punea pe instruirea practică, însă această instruire avea la bază elementara *ştiinţă de carte*.

Dacă, copiii până la 15 ani aveau un procent ridicat de şcolarizare – respectiv peste 80% - aşa cum am arătat mai sus, nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu grupa de vârstă 15-19 ani. Conform statisticelor vremii în Banatul istoric în anul 1910 vieţuiau 126.091, tineri care aveau între 15 şi 19 ani. Doar aproximativ 2% dintre aceştia şi-au continuat studiile. Explicaţia rezidă din faptul că, şcolile medii erau cu predare exclusivă în limba maghiară până în anul 1918. Acest adevăr este conformat de numărul extrem de mic al gimanziilor de stat de pe cuprinsul Banatului istoric:

[31] *Ibidem,* pp. 414-415.
[32] Calculat pe baza informaţiilor regăsite în Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Şcoala. Educaţia...*, p. 426.
[33] Ioan Munteanu, *op. cit.,* p. 427.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

Timişoara, Lugoj, Kikinda Mare, Panciovo şi Becicherecul Mare. Fiecare gimanziu deservea o populaţie de peste 300.000 locuitori şi erau evident şcoli unde se preda în limba maghiară[34].

Din aceste considerente, o serie de elevi români, ştirbiţi fiind de posibilitatea continuării studiilor în limba română, îşi continuă studiile în alte centre: Braşov, Bucureşti, Craiova ş.a.m.d[35].

3. Ştiinţa de carte din Banatul istoric şi rolul ei în cultura etongrafică bănăţeană

Elementele culturii etnografice au fost mai pregnante, evident, în lumea satului bănăţean. De aceea Bisericile creştine – ortodoxă română; ortodoxă sârbă; romano-catolică şi greco-catolică se bucurau de o influenţă considerabilă şi o preţuire. Prin urmare, şcolile confesionale au adus contribuţii considerabile în diseminarea ştiinţei de carte în arealul bănățean.

Primele decenii ale secolului trecut se pot identifica cu o nouă mentalitate, privind necesitatea imperioasă de însuşire a ştiinţei de carte. Statisticile ne confirmă evoluţia procentului a ştiutorilor de carte. Aceste prefaceri au fost o reflecţie firească a modernizărilor produse în societatea bănăţeană, sub aspect economic, cultural şi social. Dezvoltarea sectorului economic industrial, coroborată cu activitatea comercială tot mai intensă la care se adaugă progresele din transporturi, comunicaţii ş.a.m.d. au reprezentat fundamentul afirmării sociale a tinerilor bănăţeni care şi-au dorit şi însuşit un anumit nivel de cultură generală. Această cultură general putea fi însuşită doar în cadrul instituţiilor de învăţământ, care au început să fie frecventate de cât mai mulţi tineri.

Pe aceste considerente socotim a fi explicabile statisticile realizate de ministerul de resort maghiar, care ne oferă un tablul general al ştiutorilor de carte şi inserat în **Tabelul nr. 4**[36].

Tabelul nr. 4. Numărul populaţiei şi a ştiutorilor de carte din Banatul istoric

Anul	Total populaţie	Număr ştiutori de carte	Procent
1880	1165936	309628	26,6%
1900	1341969	572332	42,7%
1910	1366218	691807	50,6%

Aceste date atestă aproape dublarea ştiutorilor de carte în decursul a trei decenii (1880-1910) în Banatul istoric. Dacă în anul 1880 ştiau să scrie şi să citească doar 26,6% dintre locuitorii Banatului, în anul 1910 cifra s-a ridicat la 50,6%, adică cu 24% mai mult.

Fără îndoială că aceste persoane cu o bună pregătire intelectuală şi culturală care ştiau să scrie şi să citească au contribuit în mod creativ la dezvoltarea infrastructurii culturale etnografice bănăţene, reflectată corect, oportun şi susţinut în toată presa timişoreană, nu doar în cea românească până în anul 1939, şi care în fapt este domeniul de referinţă şi obiectul de cercetare.

4. Învăţământul bănăţean după izbucnirea primei conflagraţii mondiale

Izbucnirea primului război mondial a adus dintru început o serie de transformări în orizontul educaţional bănăţean cu repercusiuni şi asupra vieţii etnografice, aceasta întrucât pentru

[34] *Ibidem*, p. 433.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*, pp. 518-563.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

Banatul istoric războiul a început din vara lui 1914. Numeroase şcoli au fost preluate de armată, fiind folosite ca spitale. De asemenea, o serie de învăţători bănăţeni au fost înrolaţi în armată. Aceste realităţi au avut reprecusiuni grave asupra învăţământului românesc bănăţean, şi nu doar asupra acestuia, deşi faimoasa lege a lui Apponyi, care se domolise la apropierea iminentă a războiului, atinsese îndeosebi „minorităţile" între care, precum am văzut, în Banat cea mai numeroasă era etnia românească.

Prin Ordinul nr. 5208 din 1914 Ministerul de Război Austro-Ungar hotărăşte ca funcţionarii publici, dar şi cadrele didactice, care nu puteau fizic a fi înrolaţi, să fie scutiţi de serviciul militar. Din păcate, această lege a favorizat profesorii încadraţi în şcolile de stat, cu predare în limba maghiară. Cadrele didactice din şcolile confesionale pentru a fi scutite de obligaţii militare trebuiau să se adreseze ministerului de resort, care de cele mai multe ori respingea solicitarea petiţionarului. De pildă, după intrarea Regatului României şi intensificarea luptelor între anii 1916-1917, în Episcopia Aradului din cei 325 învăţători confesionali, 120 au fost chemaţi să-şi îndeplinească obligaţiile militare[37].

Conform documentelor vremii, izbucnirea primului război mondial a dus la scăderea dramatică a frecvenţei şcolare. Totodată s-a constatat comasarea unui număr însemnat de clase – astfel fiecărui cadru didactic îi revenea un număr mai mare de elevi. Şi nu în ultimul rând, cadre didactice care erau în pensie au fost chemate să asigure continuitatea la catedră. Toate aceste elemente au avut un impact negativ în menţinerea, răspândirea şi chiar progresul ştiinţei de carte în Banatul istoric.

La Timişoara, în anul şcolar 1917/1918 au fost prezenţi la examinările propuse în şcoli un număr de 1166 elevi, adică sub 50% din tinerii care teoretic puteau să frecventeze instituţiile de învăţământ[38].

Pe lângă motivele desemnate mai sus, alţi profesori au intrat sub incidenţa *Legii din anul 1915*. Legea prevedea sancţiuni drastice asupra celor care unelteau împotriva intereselor statului. Astfel, zeci de învăţători români au fost condamnaţi la închisoare, sau internaţi în lagăre ori puşi sub pază şi supraveghere politică. Pe lângă aceşti învăţători, mai bine de 100 de preoţi, care îndeplineau şi funcţia de „director de şcoală confesională" au fost persecutaţi. Un exemplu elocvent a fost acela a preotului Atanasie Conciatu, ucis la 4 noiembrie 1918 în localitatea Denta de soldaţi maghiari. Acest eveniment rămâne consemnat în istoria Banatului şi a Timişoarei, întrucât o stradă din capitala Banatului a primit numele *Martir Conciatu*.

Prin urmare, în doar câteva pagini, am încercat să creionăm situația școlară din Banatul istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

BIBLIOGRAPHY

1. Pavel Jumanca *Amintiri. Anii tinereţii*, cuvânt înainte de Nicolae Bocşan, studiu introductiv, note şi îngrijire de Laurenţiu Ovidiu Roşu, Editura David Press Print, Timişoara, 2011
2. Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului. Istoria culturii bănăţene,* Editura Timpul, Reşiţa, 1994
3. Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Şcoala. Educaţia*, Vol. 3, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2008

[37] *Ibidem*, pp. 454-455.
[38] *Ibidem*, p. 457.

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)

4. Vasile Popeangă, Eduard Găvănescu, Victor Ţârcovnicu, *Preparandia din Arad*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1964
5. Angela Rotaru-Dumitrescu, *Evoluţia frecvenţei şcolare a elevilor în cadrul instituţiilor de învăţământ confesionale româneşti la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX în Banat*, în „Biserică şi Comunitate în Banat şi Transilvania", vol. 1, Editura Marineasa, Timişoara, 2007
6. Alin Cristian Scridon, *Şcoala noutestamentară din Banatul istoric. 1867-1918. Mentalităţi. Repere exegetice bănăţene. Interacţiuni istorice, socio-culturale şi confesionale*, Editura Jate Press, Szeged, Ungaria, 2017
7. Pavel Vesa, *Învăţământul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei, Deva, 2011

BDD-A26492 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.233 (2026-09-14 14:13:52 UTC)